

Dessewffy Tibor

Az Árnyékvilág Hercege,
az akadémia falain belül, s kívül
avagy Forever Young, Extázis 1-60-ig és tovább

Talán tizenöt éve lehetett, amikor fiatal senkiként folyton búcsúzni készültem mindentől és mindenkitől. Ennek következtében volt egy állandó műsorszámom, az újra és újra rám törő elzékenyülési hullámoktól hajtva, amelyeket azokra zúdítottam, akikről úgy éreztem, hogy tartozom nekik valamivel. És nem kevesen voltak ilyenek, bár legtöbbször nem is tudtak arról, hogy az akkori láthatatlan énemre bármilyen hatással lettek volna. Tizenvalahány éve éppen Gerő Andrisék leányfalui házának verandáján álltam és könnybe lábadt szemmel épp Pető Ivánnak dadogtam: „hogya te nem is tudod milyen sokat köszönhetek neked” amikor mögülem egy fanyar hang anyyi mondott: „ne ijedj meg Iván, ebben a hónapban már te vagy a negyedik, akinek a legtöbbet köszönheti”. Persze Csepeli volt az, az ő legjobb formájában, józanul cinikus, humoros, pontos és nagyvonalú. Mert ugyan igaz, hogy Pető valóban nagy hatást gyakorolt rám, mint lehetséges szerepideál, amikor a ronda, újkori levéltárban kinyúlt pulóverében először segített nekem teljesen ismeretlenül és önzetlenül, és az is igaz, hogy még volt néhány ember, aki így-úgy lenyűgözött, de az is biztos, hogy senkitől nem tanultam olyan sokat és senkitől nem kaptam annyi segítséget, ahhoz, hogy a bizonytalan jelentésű szociológussá legyek, mint Csepelitől. Jóformán nincs olyan szelete az akadémiai karriernek, amely mögött ne lenne ott az ő biztatása, segítsége: az első újságcikk, az első konferencia előadás, az első önálló kutatás, az első ösztöndíj, a PhD-m, az első kötet – és ki tudja még, mi minden „nem jöhetett volna létre” Gyuri segítségével, érdeklődése, bátorítása nélkül.

És ezzel nem voltam egyedül. Az idők során Gyuri tanítványaiból egy valódi, tudományágakat és intézményeket átívelő hálózat jött létre. E hálózat szervező ereje és bizalmi tőkéje Csepeli intellektuális nagysága, iróniája és embersége volt. Ez a sajátos szellemi és közösségi termék akkoriban fenomenológia címkéjét viselte- ma már hajlanék arra, hogy ez inkább csepelizmus volt, Gyuri valóságértelmezéseinek számuntra fogyasztató formába kiszerelt változata.

A fenomenológiai tudásszociológia—ez volt az az intellektuális varázsgömb amelynek birtoklása - pontosabban a birtoklás illúziója - azt az érzetet keltette bennünk, hogy a világ dolgait helyesen, valóságosan lehet majd látni. Ez a bizonytalan tartalmú irány lényegében két alappilléren nyugodott, s mint kettő az adott időszakban, Csernyenko pártelnök áldásos regnálása idején különös fénytörést kapott. Ott volt egyfelől társadalmi tudás konstruált voltának tétele, amelyből fakadt az, hogy semmi, tán még a párt hatalmi monopóliuma, a Szovjetunióhoz fűződő barátság és - bár ezt akkor még csak sejtettük, a vasárnapi ebédhez tálalt rántott hús és uborkasaláta hegemon szerepe sem öröktől adott, s így ki van téve a változás rémének. Másrészt a különféle intézmények és normák relativizálása és dekonstruálása szünni nem akaró intellektuális játékokra adott lehetőséget - olyan nyújtógyakorlatokra, amelyekkel egy nyiladozó elméjű szociológusnak elengedhetetlen megismerkedni. A másik alaptétel az életvilágban konstruált hétköznapi tudás elsődlegessége volt, amely ott és akkor, elsősorban az ideológiai tartalmakkal való szembefordulásként értelmeztünk, de azóta is egy olyan alapállást jelent, amelyet szinte bármilyen elemzésnél hasznos kiindulásnak lehet tekinteni.

Mindez egy meglehetősen tágra értelmezett szociálpszichológia fedőnevet viselő kurzussor keretében, ahol a számunkra teljesen ismeretlen nevek mellett minden órán elröppent egy két ismerősebb transzcendens üzenetekkel terhes idézet, - Dosztojevszkijtől, Sartretől, Thomas Mann-tól, amiket utána napokig csócsáltunk, próbáltuk megemészteni utána olvasva vitatkozva.

Zárójel; Gyuri egy jól működő oktatói trükkje volt hogy óráit hajnali nyolc órára tette, így csak az igazán eltökéltek jelentek meg. Ha ez ember egyszer elaludt és ezt követően összefutottunk a bölcsészkar labirintusban nem mulasztotta el megjegyezni: na mi van, te már nem jársz az órára? Ezután valahogy többé már senki nem mulasztott. És tulajdonképpen ez a lényeg, ez, amit itt a zárójelbe próbáltam elsikkasztani.

Mert bármilyen sokat is köszönhetek a pályán való előrelépés intézményi lépcsőit tekintve Gyurinak, mindez messze elmarad attól az intellektuális és emberi hatástól, amit tőle kaptam, kaptunk, mert itt azt hiszem, nyugodtan beszélhetek egész akkor egyetemi csoportunk nevében. Sőt, nyilván csak azért tudott annyira stimuláló lenni az akadémia karrier tekintetében, azért számítottak olyan sokat egyszerű megjegyzései, felhorkanásai is, mert úgy éreztük, hogy kiemelkedő intellektus és személyiség, bájos, önironikus karizma hitelesítette azokat.

A mienk volt az utolsó évfolyam, amely még az „öt évente 10 db szociológus”, vitatható, de számunkra rendkívül privilégizált helyzetet biztosító szabálya alatt állt — olyan messzeségbe van mindez a mai struktúráktól, hogy el sem lehet mesélni. A bizarr helyzetből fakadó privilégiumok közül akkor is, most is a legfontosabbnak a Cápát éreztem. A Cápa, a népszínház utcai a Szolnoki Halászcseré volt, ahol Csepeli minden csütörtökön fogadó órát adott - Iványi Erikával, Vuray Ágival, Wessely Annával, Bíró Judittal és gyakran változó külsősökkel. Ezek nagyszerű beszélgetések voltak, amikből legalább annyi tanultunk, mint a formális oktatásból. Gyuri, bár ambivalens viszonyban volt a szociálpszichológiával jól tudta, hogy a szerepelvárások valóban interiorizálódhatnak; a kiválasztás kiválasztottá tehet. És ha mai nagyüzemi oktatás kereteiből nézek vissza a Cápára, az egész Huszár-féle intézetre, és Gyuri nagyvonalúságára, akkor látom csak igazán, hogy milyen hatalmas mázlink is volt. Azért a hatást talán érzékelteti, hogy legjobb barátaimmal – akik közül ketten korántsem mellékesen az eredeti Csepeli-féle csapatból vannak- a mai napig, immár húsz éve cápázgatunk. Igaz a körülöttünk átalakuló városban változó szintereken, de minden csütörtökön, tisztában léve az életvilág tradícióinak jelentőségével.

Egy méltatásnál, amikor azt igyekszünk végig gondolni, hogy mit is jelent nekünk valaki, önkéntelenül külön kategóriadobozokba pakolnánk az egyes tételeket, pedig ezek nyilván egy ember, a személy vagy „ahogy mi szociálpszichológusok mondjuk” (*csepelizmus 1*) az „interszjektív felépített Én” (*csepelizmus 2*) esetében összetartoznak. Gyuri eddigi pályája amúgy is ellenáll az egyszerű kategorizációnak. Szerepkészletének polcai roskadoznak a különböző befőttektől: tanár, kutató, nemzeti identitás szakértője, publicista, módszertani újtó, rajongott előadó, közvélemény kutató, politikai államtitkár, fordító, publicista, politikai programíró, televíziós szerkesztő, műsorvezető, piacelemző, az információs társadalom teoretikusa, vaskos tankönyvek és egy holland –magyar nyelvkönyve szerzője-- és e tárhely kapacitásának pereméig folytathatnánk a sort.

Akár személyiségfejlődésként, akár szerepkavalkádként gondolunk erre a sokszínűsége, ezen a repertoárnak az eljátszáshoz kellett –a kiemelkedő képességek mellett - nem kevés könnyedség, ironia. Az bizonyára megítélés kérdése, hogy Gyuri hogyan sáfárkodott sziporkázó tehetségével. Egy biztos: nem ragadt le a birtokba vett gyakorlatok biztonságánál,

járatlan utat járt útért soha el nem hagyott. Ez a nagy Utazás, amelynek különböző stációit jelzik az egyébként sokszor egymás mellett létező szerepek, nem menekülés volt valami elől, nem is egy konkvisztádor hódító menetelése, hanem a folyamatos változásban megőrzött állandóság, az örök kíváncsiság adománya által hajtott megismerés iránti vágy megélésnek útja. Ez a megismerés iránti vágy Gyurit olyan területekre vezette az akadémiai világ falain belül és azon kívül, amelyekre talán még akkor sem gondolt, mikor egyetemistaként - csoporttársai elnevezésével „szép tatár herceggént” - a forradalom lehetőségéről nyilatkozott Kovács András dokumentum filmjében. Az már Gyuri kontextuális szerencséje, hogy időközben a történelem is hozzá igazodott. Nem csak a szklerotikus államszocializmus omlott össze nagyjából akkor, amikor ő már torkig lett vele és nem elégitettek ki az értelmiségi sztárság járulékos hozományai, lehetőséget kínálva a demokratizálódó közéletben és a piaci intézményekbe való fokozottabb szerepvállalásra.

Hanem ezzel egyidejűleg végbement az a korszakváltás, Zygmunt Baumann kifejezésével a klasszikus modernitást elsodorta a folyékony, likvid modernitás amelynek hullámaiban Gyuri vidáman fickándozhat - mert az a karakterstruktúra, változásra nyitott szereprepertoár ebben az új korszakban sokkal inkább adekvátnak tekinthető, mint azokban korábbi korokban, amelyekbe Gyuri néha nosztalgikusan elvagyódik.

És épp ez a flexikurítás –a változásban levő állandóság, a bizonytalanságban ott levő bizonyosság az, ami ennek az írásnak az apropóját adja. Nyilván más lenne egy esztergályos, egy balettáncos vagy egy kőfaragó 60 születésnapja alkalmából írni köszöntőt. Gyuri esetében, ha az ember nagy nehezen túl lép a hitetlenkedésen, - hogy tényleg hatvan, az nem létezik- nem az a legfontosabb, ami önkéntelenül feltődul, hogy még egyszer hatvan év vagy kitudja mennyi áll előtte, mondjuk Bauman is hetven éves kora után, a nyugdíjba vonulással kezdett el sorozatvetőként publikálni és lett igazi élő klaszikus. Azonban nem ez a lényeg, nem az előttünk álló idő távlatai, hanem hogy megtalált Gyuri valamit, aminek keresése egyidős az emberiséggel, de ez a likvid modernitás néhány kivételes személyiségnek lehetőséget adott arra, hogy meg is találják; az örök ifjúság italát. Mert nem a kisportolt arcélben, kockás hasfalban vagy az üde orcákban lakozik a valódi fiatalság, hanem ez az adomány a mentességet jelenti a létezés hordalékainak üledékétől, a megszokások kalodájából való állandó szabadulást, a lealacsonyító rutinokra adott kreatív vétót. Ez pedig az, amiről Csepeli élete eddig szólt, szól és szólni fog mindaddig, amíg őt szeretetteljes féltékenységgel csodálják egyre öregedő tanítványai. Így ő beteljesítette azt a generációs vágyálmot, amit e nemzedék egyik tehetséges költője Robert Zimmerman –akit többnyire Bob Dylanként ismernek- így énekelt meg:

*May your hands always be busy,
May your feet always be swift,
May you have a strong foundation
When the winds of changes shift.
May your heart always be joyful,
May your song always be sung,
May you stay forever young,
Forever young, forever young,
May you stay forever young.*

Elkezdtem a csepelizmusok jelölését találomra a szövegben, aztán hamar fel is adtam. Mert lényegében majd minden sorom után oda illeszthetnem, hogy így vagy úgy, közvetlenül vagy néhány áttételen át, de Gyuri inspirálta azt, amit sajátoména hittem. Így most további ömlengések helyett a fentiek illusztrálására hadd ajánljam a hatvan éves arany örökifjúnak azt

az írásomat, melynek nem csak ihletője, inspirálója, hanem, mint az folyamatosan megújuló árnyékvilág valódi hőse egyben témája is.

Az árnyékvilág szociológiája

Vigyázó! Meddig még az éjszaka, Meddig még az éj?
Szólt a Vigyázó: Eljött a reggel és eljött az éjszaka is;
Ha kérdeni akartok, kérjétek, forduljatok vissza és jertek el!
Ézsaiás (21:12)

„Kísértet jár közöttünk, s ezt még csak néhányan látják tisztán. Ez nem a kommunizmus vagy a fasizmus szelleme. Egy új kísértet: a teljességgel elgépiesített társadalomé, amelyben minden a materiális teljesítmények maximalizálásának és a fogyasztásnak van alárendelve, amelyet számítógépek irányítanak. Ebben a társadalmi folyamatban az ember maga is átalakul, részévé válik a totális gépezetnek, ugyan jól táplált és szórakoztatott, de mégis passzív, tespedt és érzelemszegény. Az új társadalom győzelmével eltűnik az individualizmus és a privát szféra...” ezekkel a sorokkal kezdi Erich Fromm a „Remény forradalma –a humanizált technológia felé” című könyvét- a hatvanas évek végén. (Fromm 1968:1)

A társadalomtudományokra kívülről záporozó kritikáknak és belső önostorozásnak egyaránt gyakori témája a predikcióra való képtelenség - az a tény, hogy a társadalomtudósok nem jeleskednek a történelmi változások előrejelzésében. E helyütt nem szükséges belemennünk abba a tudományfilozófiai vitába, hogy az előrejelzés képessége mennyiben elengedhetetlen definíciós eleme a tudományosságnak. Számunkra itt és most sokkal fontosabb, hogy ezek az (ön)kritikák a technológia térnyerésével, társadalmi hatásaival kapcsolatban fel sem merülhetnek: Lewis Mumfordtól Heideggerig, Adornótól Brzezinskiig, Daniel Belltől Frommig se szeri, se száma a technológia szerepével a legkülönbözőbb ideológiai alapállásból foglalkozó klasszikusoknak. Ami igencsak izgalmassá teszi ezeknek az elméleteknek az újraolvasását, az az, hogy gyakran megelőlegeztek olyan történéseket, technológiai újításokat, amelyekről akkor még messze jártak a fejlesztők, de mára magától értetődőnek tekintjük őket. És persze az óriások vállán állva, mi, törpék a visszapillantás bölcsességével azon is kajánkodhatunk, ha egy-egy következtetés vagy állítás túlzottnak vagy teljességgel elhibázottnak bizonyult.

A hatvanas években született elemzések nagy hulláma után valóban végbement az Információs Forradalom. Azonban az empirikus felmérések is megerősítik azt az intuíciót,

hogyan a magyar közgondolkodásban – klasszikusok ide vagy oda - még mindig nem kap elég teret a technológiáról való együttgondolkodás. (Dessewffy –Fábián 2001)

Az alábbiakban – nagyra törően – a késő modernitás, vagy másképpen az Információs Kor alapvető dinamikájának egy alternatív magyarázatával fogok előállni. Azonban mielőtt még erre rátérnénk, azzal a kérdéssel kell kezdenünk, amely nyilván sok olvasóban felmerült a nyitó Fromm idézetet olvasva: valóban olyan fontos a technológia társadalmi szempontból? Valóban indokolt a technológia szerepét a huszadik század két ideológiai és történelmi szörnyszülöttjéhez, a fasizmushoz és a kommunizmushoz hasonlítani?¹ E kérdések megválaszolásához előbb a technológia jelentőségét és ökológiai jellegét tárgyaljuk. Ezt követően a késő modernitást magyarázó elméletek közül a mcdonaldizáció tézisének ismertetjük annak érdekében, hogy ennek ellenfényében megrajzolhassuk az Árnyékvilág szociológiájának fővonalait.

Ökológiai technológia

*Kranzberg Első törvénye így szól:
„A technológia nem jó, nem rossz, de nem is semleges”
Castells, (1996:65)*

A technológia társadalmi hatásairól összességében - Neil Postman nyomán - kétféleképpen gondolkozhatunk.

Az első, additív megközelítésben a technológiai fejlesztések egyszerűen hozzáadódnak a társadalmi léthez. Eddig éltünk egyfajta világban, és mondjuk a műanyagcső kifejlesztése után is ugyanabban a világban élünk, csak éppen nem rézcsöveket építünk házukba, hanem polipropilént.²

Ezzel szemben bizonyos találmányok ökológiaiként írhatók le. Ökológiaiak abban az értelemben, hogy hatásaik a természetes anyagok vegyüléséhez hasonlatosan működnek. Ha egy pohár vízbe néhány csepp vér kerül akkor a pohárban már nem víz és vér található, hanem egy új, eddig nem létezett keverék. Postman szerint a technológia többnyire így működik. Ha „hozzáadjuk” a televíziót a társadalomhoz, akkor nem televíziót és társadalmat kapunk, hanem egy teljesen átalakult formációt, amelyben a technológia megváltoztatja, ahogy gondolkozunk, dolgozunk, ahogy helyünket keressük a világban és az időben, ahogy álmodunk és szeretünk.

¹ E második kérdést bizvást retorikainak minősíthetjük, oly sok függ az elvégzendő elemzéstől, értékeinktől és előfeltevéseinktől, hogy akár zárójelbe is tehetjük. Ezt azért is javasolnám, mert világos, hogy a technológiát emberen túli jellege miatt, valami nem emberinek a társadalomra gyakorolt hatásaként szoktuk vizsgálni, míg az ideológiai rendszerek nyomán létrejött rezsimek eltárgyasításra, és az ezzel járó esetleges felmentésre nincs okunk. A kommunizmus és a fasizmus morálfilozófiai értelemben a Gonosz Birodalmához tartozott, míg a technológiáról döreség lenne ilyen értelemben nyilatkozni. (Dessewffy 1999)

² Ez persze pusztán csak analitikus különválasztás. A materiális kultúra antropológiája és etnográfiaja, illetve a science studies számos példával szolgál arra, hogy látszólag egyszerű tárgy - a villanykörte, bicikli, bakelit foglalat vagy éppen a műanyag cső -milyen szövevényes és kiterjedt módon képes megváltoztatni a társadalmi viszonyokat. Ld. Bijker, és Hughes, (1987). Bijker, és J. Law, (1992). J. Law ed. (1991)

Ez a jelenlegi, mindent átszövő, minőségi átalakulást hozó folyamat napjainkban attól olyan sokkoló, hogy az információs technológiák köre csoportosul, amelyek nyilvánvaló módon – a fenti értelemben - ökológiai jelleggel alakítják át a világot.

Ennek az átalakulásnak a szerkezetét tükrözi Fitzgerald és Hemingway nevezetes párbeszéde, melyben az érzékeny, finom lelkű Fitzgerald némi tépelődés után megkockáztatta: „a gazdagok oly különös világban élnek, olyannyira különböznek tőlünk”. Mire Hemingway a maga brutális modorában csak ennyit mondott: „igen, sokkal több pénzük van, mint nekünk.” (Law 1991)

Bár a ríposzt frappáns, mégis annak eldöntése, hogy kinek is van igaza, az adott kontextus nélkül lehetetlen. Ha például a posztkommunista elitek viselkedési mintáit nézzük, akkor világos, hogy pusztán a sokkal több pénz megszerzése még nem hozta magával azt a kifinomult világot, amely elbűvölte a Nagy Gatsby íróját. A technológia kontextusában is Fitzgerald megközelítése érvényes: a mobiltelefon, a számítógépek és az internet világa nemcsak ezekkel a technológiai eszközökkel gazdagabb világ, hanem egy különös, megváltozott és átalakult létezés, ahol egészen másképp dolgozunk és szórakozunk, döntünk és gondolkozunk. De miként is gondolkozunk erről az új technológiával átítatott világról?

Mivé tettél?

A technológia társadalmi hatásainak megítélése gyakran elválaszthatatlan a késő modernitásra vonatkozó elméletektől, valójában e két diszkurzív mező egymásbacsúszik. S miként a késő modernitást értékelő elméletek is jelentős szórást mutatnak, nem meglepő, hogy a technológia értékelése igencsak jelentős differenciákat mutat.

Lássuk George Ritzer nagy hatású, weberi alapokról induló elméletét, amellyel szemben világosabban megfogalmazható az Információs Forradalom néhány megrázó tanulsága.

Közismert, hogy Max Weber a klasszikus modernitás lényegét a racionalizáció folyamatának elterjedésében látta. Ennek a racionalizációs folyamatnak az elsődleges hordozója Webernél a bürokrácia, amely sajátos logikáját egyre inkább kiterjeszti az élet egyre több területére, így uralma alá vonva az életvezetési döntések egyre táguló körét és a társadalom egyéb szféráit. Ez Weber nevezetes "vasketrec tézisé"-nek az alapja - a modernitás varázstalanított világában a bürokratikus racionalitás válik a meghatározó szervező és irányító erővé.

George Ritzer Webernek ebből a racionalizációs téziséből indult ki, amikor napjaink társadalmait McDonaldizált világgént írja le. Ritzernél a gyorsétterem-lánc a késő modernitás metaforájává válik, annak a lecsupaszított racionalitásnak a szemléltetésére, illetve kiterjesztésére szolgál, amelyet már Weber is megfogalmazott. (Ritzer 1996)

Ritzer ennek a racionalizációs jelenségkörnek négy elemét különíti el: Hatékonyság, Kalkulálhatóság, Előreláthatóság, Kontrol

Hatékonyságon -Weberhez hasonlóan - bizonyos célok eléréséhez az optimális eszközök kiválasztását érti Ritzer. Miközben a hatékonyság az üzleti életben és a bürokrácia működésében mindig is fellelhető érték volt, ma egyre gyakrabban jelenik meg más területeken is meghatározó erőként. Sőt, többnyire úgy prezentálják, mintha a fogyasztók, az emberek - a voltaképpen áldozatok - érdekeit szolgálná. A gyorséttermekben nincs felszolgáló, mi magunk végezzük el azt a munkát, amit korábban a pincérek, és még örülünk is annak, hogy hamarabb megvagyunk az felszolgálással. Hasonló módon vállaljuk át mások

munkáját önként az önkiszolgáló benzinkutak vagy az internetes vásárlások esetében. Extrém példa az Amazon.com esete, ahol még könyvkritikák - természetesen ingyenes - írására is lehetősége van a vásárlónak. Nem ennek a lehetősége az aggályos, hanem az, amikor nincs választásunk és **meg kell** az új technológiák használatát tanulnunk, illetve kénytelenek vagyunk saját időnkéből erre áldozni. Például a telefonos automata ügyintézés esetén, ha tetszik, ha nem, végig kell hallgatnunk a felkínált opciókat, illetve a lehetőségeknek csak abban a ketrecében mozoghatunk, amit az automata felkínál.

Kalkulálhatóság: Egyrészt számszerűsítést jelent, vagyis hogy mennyiségben mérünk és fejezünk olyan dolgokat is, amelyek esetében ez nem lenne szükséges. A gyorsétermekben ez a szemlélet az egyes "fogások", illetve menük nevében is tetten érhető (Big Mac, Giant Coke stb.) Ez a számszerűsítés megteremti az összehasonlítás illúzióját is, a különböző hamburgereket méretük és súlyuk szerint vethetjük egybe. A mérhetőség, számszerűsíthetőség mítoszát követve terjed a szellemi teljesítmények, szépségek, művészi értékek egybevethetőségének képzete - többnyire az anyagi siker egyenértékesében kifejezve. A kalkulálhatóság egy másik aspektusa a munkaszervezésben és a fogyasztásban egyaránt jelentkező gyorsaságra törekvés, ahol az időtakarékoság abszolút prioritásként jelentkezik, amellyel szemben nincs apelláta, és nincs helye az időhúzó részleteknek sem. Egy gyorsétermen kiszolgálójával nem cseveghetünk, mint egy hagyományos vendéglő pincérével, és a belső elrendezés és világítás is azt szolgálja, hogy miután bekaptuk a Big Menünket, minél hamarabb távozzunk.

Az előreláthatóság tényezője is a felgyorsult tempóval függ össze, mivel ugyanazokat az elemeket akarjuk fogyasztani, nincs idő a lokális sajátosságok feltérképezésére, egy Big Mac legyen mindenütt Big Mac. Korábban csak a repülőterekre volt jellemző a nagyfokú sematizmus, ma már a shopping malloktól kezdve az étteremláncokon át a multiplexek - és a bennük látható filmek- is azonosak a fejlett világ bármely pontján.

Végül az **ellenőrzés**, a kontroll dimenziója, egészíti ki az előzőeket, amelynek elsődleges eszköze az emberi munka helyettesítése a gépi, digitalizált munkával. Ily módon kizárható az emberi tényezőtől fakadó esetlegesség. Minden előre gyártott, szeletelt és csomagolt, amiből persze a (maradék) emberi munka leértékelődése is következik. A számítógépek szerepe ebben a folyamatban meghatározó, a példákat az elektronikus bolti árleolvasástól, a látványpekéseken át a robotpilóták által vezetett repülőgépekig hozhatnánk.

A McDonaldizáció ritzeri narratívája sötét képet fest napjaink késő modernitásáról és nem ad okot túl sok derűlátásra a jövőt illetően sem. A technológia szerepét illetően nem determinisztikus, de hatásait alapvetőnek és negatívnak - dehumanizálóknak - tartja. Ritzer a weberi racinalizációs tézis továbbgondolásával és kiterjesztésével igyekszik leírást adni a posztindusztriális társadalomról, későbbi munkáiban a munkaerőpiac, az egyetemi oktatás, a kereskedelem, a turizmus átalakulása mellett az amerikai szociológia és társadalomelmélet mcdonaldizációjával is alaposan foglalkozik. (Ritzer 1998) Ritzer narratívája zavarba ejtő, - nem véletlen, hogy a Mcdonaldizációs tézis hatalmas vihart kavart.³ Az élénk reakciók és zavarunk elsődleges oka egy ellentmondás; miközben legtöbben érzékeljük azokat a folyamatokat, amelyekről Ritzer ír, alighanem az is világos hogy ezek a folyamatok nem írják le a magunk teljességében a körülöttünk levő világot.

³ Ezzel kapcsolatban elsősorban két, a témának szentelt tanulmánykötetre hivatkozom Smart (1999), Alfino et al. (1998)

A jövő üzenete

Az információs forradalom történetének egyik legszembeötlőbb tanulsága - Castells kifejezésével - az innovációs miliók elképesztően koncentrált tudástermelése, amelyek meghatározták az információs forradalom menetét.(Castells 1996) Ilyen tudásközpont volt a Xerox Palo Alto-i kutatóközpontja, a Szilikon-völgy egyes vállalkozásai és olyan kaliforniai egyetemek, mint a Stanford vagy a UCLA. E koncentráció kapcsán gyakran idézett példa a Házi-számítógép Központ nevű klub, melynek megszállott tinédzser korú tagjai a kezdetleges, ám beszédes nevű Altair (otlár) számítógéphez írtak különböző programokat önmaguk és egymás szórakoztatására. (Freiberger és Swaine 2000, Naughton 1999, Castells 2001) Mint ez a számítástechnika története iránt érdeklődők számára közismert, a klub tagjai között találhatjuk Bill Gatest, Steve Wozniakot és Steve Jobst. De nemcsak az Apple és a Microsoft született ennek a közegnek az inspirációjára, e klubtagok további 20 vállalatot is alapítottak, amelyek meghatározó szerepet játszottak a digitális forradalomban.

Hogyan történhetett mindez, mi a magyarázata a találékonyság és a gazdasági sikerek jószerével páratlan koncentrációnak?⁴

Azért is fontos feltennünk ezt a kérdést, mert hozzásegíthet a társadalomelmélet számára is fontos tanulságok megfogalmazásához, elsőként is az objektív társadalmi hatóerők és a szubjektum viszonyára vonatkozóan.

A Szilikon-völgyi csoda - mint ezt sokan hangsúlyozzák - valóban "nem jöhetett volna létre" a szputnyik-sokk nélkül. (Naughton 1999, Castells 2001) Ez adta meg a lökést, hogy az egymással rivalizáló haderőnemek (haditengerészet, légielő és szárazföldi hadsereg) fejlesztési programjai fölé egy újonnan alapított, átfogó szervezetet helyezzenek, az Advanced Research Project Agencyt (ARPA). Ebből a szervezetből vált ki még 1958-ban a NASA, és az NSF-al együtt fontos forrásai voltak azoknak az állami megrendeléseknek, amelyek a hidegháború idején folyamatosan érkeztek a kutatóintézetek és egyetemek felé, és amelyeknek nagy szerepük volt az internet és a személyi számítógépek alapjául szolgáló fejlesztésekben.

A második fontos tényező az amerikai egyetemi rendszer, amely piacként működve megteremtette azt a menedzser szemléletű vezetést, amely egy intézmény presztízsét és gazdasági sikerét a kutatási eredményeken keresztül kívánta biztosítani. Következésképpen érdekében állt minél kiválóbb kutatókat és oktatókat szerződtetni, még akkor is, ha ezek kutatók egy idő után a maguk alapította spin off cégekbe léptek át. Ezt nem nehezményezték, sőt - a szinergikus előnyök és a jövőbeli együttműködés reményében - egyes széles látókörű

⁴ A koncentráció főszabálya mellett az információs forradalom története számos példát kínál a decentralizált sokszínűségre. Példaértékű, hogy az angol Tim Berners-Lee, a World Wide Web feltalálója a genfi részecskefizikai intézetben épp azzal a céllal fogott hozzá a program megírásához, hogy a soknemzetiségű és gyakran cserélődő kutatógárda képes legyen egymással kapcsolatot tartani és ne vesszenek el a értékes információk. A finn Linus Torvalds a helsinki egyetem 22 éves diákja volt, amikor útjára bocsátotta a Linuxot, az első szabad forrású operációs rendszert, amelynek azóta több mint 10 millió felhasználója és több mint 10 000 fejlesztője van a földkerekség szinte minden részén. Vagy éppen a Japán egyik legpatinásabb szaké-termelő családi vállalkozását elhagyó Akio Morita, aki rizsfőzőket gyártó kisüzemét állította át egy zseniális víziót követve audioteknikai eszközök gyártására, megteremtve így a Sonyt, melynek nevéhez a walkman mellett olyan további találmányok is fűződnek, mint a tranzisztoros rádió, a videomagnó, a CD, a DVD, a CD-író vagy a minidisk. Az információs forradalom globális abban az értelemben is, hogy azok a hozzájárulások, amelyekből ez a fogalom felépül, számos helyről érkeznek. Meg kell jegyeznünk, hogy az alábbiakban ismertetendő „árnyék” fogalma a decentralizációs jelenségek magyarázatára is alkalmas lehet.

vezetők egyenesen bátorították. Miként t Jim Clark-kal, a Netscape egyik alapítójával kapcsolatban megjegyzi az internet egyik kiváló történetírója: *"a Stanfordon tanított komputergrafikát. A felette levő emeleten dolgoztak azok a fickók, akik megalapították a Sun Microsystemet. Ugyanennek az épületnek az alagsorában dolgoztak azok, akik megalapították a Cicso-t. 1981-ben , Clark is követte ezt a klasszikus Szilikon-völgyi utat, otthagyta az egyetemet és legjobb diákjainak egy csoportjával megalakította a Silicon Grafics-ot"*, amelybe bármily sikeres volt is, tíz év után beleunt. Így részesedését eladva megvolt a tőkéje ahhoz, hogy belevágjon egy újabb sikertörténetbe. (Naughton 1999:251)

A harmadik gazdasági elem, az amerikai belső piac nagysága és fogyasztásra orientáltsága lehetőséget adott a hadügyi fejlesztések civil alkalmazására, illetve e jószerével kielégíthetetlen piac igényeinek ellátására irányuló fejlesztésekre

Végül a kulturális közegről is szót kell ejtenünk, amely szintén meghatározó jelentőségű volt. Ha a Szilikon-völgy hősei első nemzedékeinek képére pillantunk, az ellenkulturális elem éppúgy szembeötlő, mint amikor a Cyberpace közismert ideológiai deklarációit olvassuk.⁵

Az iparszerűen működő tudományosság világában az egyik legmeghökkenőbb elem, hogy az információs forradalom színpadán - a politikai forradalmakhoz hasonlóan - milyen nagy számban tűnnek fel a tizen-húszas éveikben járó újítók.⁶

Talán kevésbé meglepő, hogy ezek a fiatal újítók nyitottabbak voltak a korszak ellenkulturális, alternatív értékeire. Ez nem feltétlenül farmernadrágos-szakállas külsőségekben öltött testet, mint ahogy számos esetben hiányoztak is ezek az elemek.⁷ Ami nem hiányzott ugyanakkor, az a korabeli Kaliforniát is átható libertariánus szemlélet, amely meghatározta a sikeres kutatóintézetek és start-up cégek légkörét is. Ez egyaránt biztosította a programozók és fejlesztők számára a kötetlenségnek és a szabadságnak a kreativitáshoz szükséges atmoszféráját.

Már ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy számos politikai, gazdasági és kulturális tényező játszott közre az információs forradalomban. De bármily komplex is ezeknek a tényezőknek az egymásra hatása, nemhogy nem determinálták, de önmagukban még csak nem is magyarázzák az "információs forradalom történetét". Ehhez ugyanis mindezen elemek mellett kellett - hosszú hajjal vagy anélkül- különleges képességekkel, fantáziával és intuícióval rendelkező feltalálók, programozó fiatalok és kockázatot vállaló üzletemberek - akik nélkül ezen találmányok némelyike talán megszületett volna, de bizonyosan más rendszert és szellemiséget követve. Meglehet, ha a Pentagon valóban eltökélte, hogy kiépít egy decentralizált kommunikációs rendszert, ez előbb-utóbb megszületett volna. De hogy az Internet egy nyitott és /ma még/ mindenki számára szabad böngészést biztosító rendszerré vált, az korántsem volt beprogramozva ebbe a projektbe. Ez a fejlemény olyan emberek víziójának és merész döntéseinek következménye, mint Vint Cerf, Tim Berners-Lee, vagy az Arpanet korai szakaszai körül bábáskodó JCR Licklider és Bob Taylor. Hasonlóképpen semmi szükségszerű nem volt abban, hogy Wozniak és Jobs egy garázsban összebütyköljék az első Apple-t, vagy hogy Bill Gates (is) úgy döntsön: otthagyja az egyetemet, mert fontosabb dolga

⁵ John Perry Barlow nevezetes Függetlenségi Nyilatkozatának első sorai: "fejlett ipari országok kormányai, kik húsból, betonból, acélból építkeztek és merítitek hatalmatokat, én a cyberspace-ből jövök, a lélek új otthonából. A jövő nevében követelem tőletek, kik a múltból vagytok, hagyjatok békén minket. Nem üdvözlünk benneteket jó szívvel. Ahol mi összegyűlünk, ott nektek semmi erőtok sincsen." (Barlow 1997:165)

⁶Emlékeztetőül: Bill Gates 20 évesen alapítja meg a Microsoftot, Tornvald 22 éves amikor megírja Linux első verzióját, Steve Jobs 21 éves az első Apple összerakásakor (Wozniak 25), Marc Andreessen 23 éves, amikor megcsinálja Netscape-et.

⁷ Vint Cerf például - akinek IP/TCP protokollja lehetővé tette, hogy az Internet ne egyszerűen hálózatként, hanem hálózatok hálózataként működjön - olyannyira nonkonform volt, hogy már tinédzserként is öltönyt hordott diplomatatáskával, amivel sikerült is kaliforniai osztálytársaiban mély nyomot hagynia.

akadt. A személyi számítógép esetében ugyan - szemben az internet kezdeti altruizmusával - a profitszerzés motívuma nyilvánvaló, de semmi törvényszerű nem volt abban, hogy Gates megmosolygott szoftvercége a hardvergyártó óriás Big Blue, az IBM "fejére nőjön".

Az árnyékvilág szociológiája

Ahogy Bertrand Russell egyszer megjegyezte, míg a közgazdaságtan arról szól, hogy az emberek miként hoznak döntéseket, addig a szociológia mintha inkább azt akarná bizonyítani, hogy a különböző társadalmi erők szorításában miért nincs választása az egyénnek. Az internet és az információs forradalom meghökkentő történetekből szövődő narratívája egy elvontabb elméleti szinten szociológiai szerénységre, az individuális teljesítmények tiszteletére és az emberi szabadság újrafelfedezésére kell, hogy vezessen. Marx nevezetes állítását parafrázálva: Az emberek a társadalmi körülmények szorításában élnek, de mégis ezen feltételek között, fantáziájuk és képességeik szerint, a maguk akarata és vágyai szerint alakítják a történelmet.

Azonban amire itt fel szeretném hívni a figyelmet, az nem valami nietzscheiánus apoteózis az Übermenschnek. Abból, hogy a szociologizáló technológiatörténetek hajlamosak megfélekedezni ez individuum szerepéről, az következik, hogy e hiányzó elemet vissza kell helyoznunk vizsgálódásunk körébe, s nem az, hogy az egyik fajtájú redukciót egy másikkal helyettesítsük. A szubjektív tehetség és képzelőerő, az emberi választás nem önmagában alkot új világot, hanem a társadalmi, „szociológiai” tényezőkkel dialektikus kölcsönhatásban. (Berger-Luckman 1967) Ezt a dialektikus viszonyt egy másik szinten is vizsgálhatjuk. Ugyanis az információs forradalom mitológiája és története nemcsak a szubjektum és objektív külvilág viszonyára vonatkozóan, hanem a modernitás mibenlétének megértésére irányuló diszciplína számára is komoly tanulságokat hordoz.

A tinédzser milliárdosok és az önzetlen géniuszok történetének van egy másik oldala is: nevezetesen az, hogy a ritzeri-weberi vasketrec csúcsintézményei, a nagypolitika, a nagyvállalatok és a nagytóke mennyire esendőnek, hogy ne mondjam sebezhetőnek bizonyult ebben az átalakulásban.

A visszaemlékezések szerint a Pentagonnak nemigen volt pontos fogalma arról, hogy mibe is öntik ARPANET címszó alatt a dollármilliókat, hogy a Kongresszus politikusainak tájékozatlanságáról most ne is beszélünk. Annyira új és érthetetlen volt a digitális kommunikáció hálózati technológiája, a csomagküldés, kapacitás- megosztás, a különböző protokollok, hogy a hadi és politikai vezetés, megbízva néhány karizmatikus figurában, ráhagyta az egészet a kutatókra. Ez a szabadság a mai projektorientált és beszámolási kényszerrel terhelt kutatási közegben igencsak irigylésre méltó. Nem véletlenül jegyezte meg az egyik, az Internet kifejlesztésében részt vett kutató-fejlesztő mérnök: Ha a mai körülmények és ellenőrzés közepette kellene dolgoznunk, „aligha tudnánk még egyszer megcsinálni az Internetet”. (Naughton 1999:275)

De talán az állami intézmények érdektelensége és ignoranciája nem is olyan meglepő – a kelet-európai szem számára semmiképpen sem az. Sokkal váratlanabb viszont az a rengeteg melléfogás és baklövés, ami az üzleti élet óráisai részéről kísérte az információs forradalmat. Ezek a mamutvállalatok, amelyek kutatás-fejlesztésre annyit költenek, mint egy kisebb európai ország nemzeti jövedelme, és amelyek üzleti filozófiájában a fejlesztés, az innovációra való nyitottság első helyen áll, szintén folyamatosan ignorálták azt a forradalmat, amelyet elsőként nekik kellett volna megérteni, illetve véghezvinni. Az AT&T többször is elutasította az ARPANET kiépítését és működtetését, mert a világháló tervében nem látott

mást, mint néhány álmodozó mérnök üzletileg lehetetlen vízióját. Az IBM vezetői meg voltak győződve arról, hogy a személyi számítógép üzleti kudarcra van ítélve, és mikor végre versenybe szálltak az Apple-vel, akkor annyira sietniük kellett, hogy átengedték Bill Gatesnek az operációs rendszer kifejlesztését. Paradox módon a Microsoft majdnem elkövette ugyanazt a hibát, ami a céget nagygyá tette, mikor a 90 évek közepéig nem vett tudomást az Internetről és a Mosaicról.⁸

Az információs forradalom történetét lehetetlen a ritzeri mcdonaldizált világ modelljébe illeszteni: a racionalizáció vasketrecének elemei nem illeszkednek, csappantyúi nem záródnak pontosan. Ha a garázsokban összebuherált számítógépekre, egyetemisták által írt világsikerű szoftverekre vagy a 16 éves - ám még a legnagyobb jóindulattal is kiskorúnak látszó - Bill Gates által vezetett üzleti tárgyalásokra gondolunk, aligha állíthatjuk, hogy itt a ritzeri ellenőrzött-irányított kapitalizmus működésével találkozunk.

Az Információs Forradalom nem a modernitás klasszikus intézményeinek keretei között ment végbe. Ha a tényleges eseménytörténetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az Információs Forradalom a modernitás intézményeinek árnyékában ment végbe.

Az árnyék metafora segíthet abban, hogy elkerüljük az optimista, kiberromantikus elképzelések naivitását: Az Információs Kor világa kapitalista, és mint ilyen a késő modernitás intézményeitől elszakíthatatlan. De miközben feltételezi ezeket az intézményeket, a lényegi folyamatok ezeken az intézményeken kívül indulnak el, a fontos szereplők a falakon túl, az árnyékban kezdik el működésüket. Az Információs Kor hálózati társadalmának megértéséhez az Árnyékvilág Szociológiájára van szükség.

Ez az új tematikákat letapogató szociológia vizsgálódásában nem korlátozódik a technológiai fejlődésre, az ott zajló lényegi folyamatok egyszerre érzékeltetik és befolyásolják a mindenütt végbemenő átalakulást. Nem véletlenül játszott Weber alapművének címével Pekka Himanen az új korszak sajátosságait összefoglaló művében: „Hacker etika avagy az Információs kor szelleme”. (Himanen 2001)

Az árnyék metafora annyival gazdagabb, mint a hacker, illetve a protestáns etika összevetése, hogy nemcsak a technológiai virtuózoknak ad helyet, hanem mindannyiunknak, akik technikai képzettségünkől függetlenül erre az árnyékos oldalra keveredtünk.⁹

⁸ Természetesen nem azt állítjuk, hogy a nagyvállalatokon belül kizárólag hibás döntések születtek. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a talán legsikeresebb ipari kutató központ, a XEROX Palo Alto-i kutatóintézete a 70-es évek végén ugyanazt a bürokratikus kötelmekből mentes intellektuális szabadságot és anyagi biztonságot nyújtotta a kutatóknak, mint az ARPANET project az évtized elején. Nem véletlenül. A XEROX kutatóintézetének a vezetője ugyanaz a Bob Taylor volt, aki az ARPANET kifejlesztésénél bábáskodott az évtized elején, és aki kiváló kutatók sokaságát vitte magával a XEROX-hoz. A Palo Alto-i ötlet-reaktorban a hetvenes évek közepére készen állt az - az első személyi számítógép ("designed for an individual"), mely Alto névre hallgatott, s a parancsokat helyettesítő ikonokkal operáló „interface”, a legördülő menü, az egér, a lézernyomatás, valamint az Ethernet Technológia (kábeles összeköttetésű számítógépek helyi hálózatba kapcsolva) (Rogers 1995)

⁹ Himanen meggyőzően ábrázolja a szenvedélyen, a kreativitás és az önzetlenség örömein alapuló, a hálózatiság és flexibilitás lehetőségeit kihasználó, az információs kor szelleméhez igazodó új ethosz kialakulását. Ugyanakkor komoly kétségeink lehetnek azzal kapcsolatban, hogy ez az új ethosz éppúgy átítatja majd a társadalmi struktúra számottevő részét – és nem csak némely privilégizált csoportot - mint ahogy ez a protestáns

Néhány évvel ezelőtt egy amerikai tinédzser-szappanopera hirdetésében az egyik főszereplő, lassan és tagoltan – vélhetőleg, hogy még szülei is megértsék –, szuggesztíven közölte: Hát nem értitek, a valódi dolgok igazából csak este történnek?

A magam részéről nem állítom, hogy a valódi dolgok csak az Árnyékvilágban történnek. De ha az információs forradalom történetét vizsgáljuk, valóban lenyűgöző, hogy mi minden történt ebben az árnyékban.

Beszédesebbek a képek minden szónál: a fotón látható siheder és cimborája által a garázsukban barkácsolt gép alapjaiban rengette meg a világ egyik legnagyobb vállalatát.

Hogy végül is az IBM nem roppant össze, az nemcsak a cég erőfeszítéseinek, hanem a másik képen látható, csapatnyi bizarr kinézetű fiatal zsenialitásának is köszönhető, akik nem egy vallásos rock együttes tagjai, hanem a Microsoft 1978-ban.

Azonban az Árnyékvilág Szociológiája, miként nem törekedhet egyoldalúan a szubjektum szerepének értékelésére sem, nem is csak a különös /küllemű/ szubkultúrák megismerését tűzi ki célul. Miközben a modernitás nagy intézményeinek árnyékában zajló folyamatokra összpontosít, nem feledkezhet meg az árnyékot vető gépezetről sem. Hogy ezt a viszonyt pontosabban megérthessük, talán a leghelyesebb, ha egy másik fogalompárt használunk, mégpedig a szándékolt és nem szándékolt következményekét.¹⁰ A klasszikus modernitás racionalizációs folyamatát jellemző szándékolt következményekhez képest a késő modernitás a nem szándékolt következmények offenzívájaként is leírható - ez Beck kockázati társadalom

etikának néhány évszázaddal korábban. Itt lényegében ugyanazok az érvek reprodukálhatóak, amivel Daniel Bell posztindusztrializmus elméletét szokás kritizálni: miként az információs szektor gazdaságon belüli nagyobb aránya sem feltétlen jelenti a társadalmi munka humanizálását, úgy a hacker etika általánossá válásával kapcsolatban is okkal lehetünk szkeptikusak.

¹⁰ Annyival tartozunk az igazságnak és Webernek, hogy a "Protestáns etika" sem más, mint egy nem szándékolt következmény nevezetesen a kapitalizmus nem szándékolt kialakulásának leírása. Köszönettel tartozom Wessely Annának, hogy erre a korántsem mellékes körülményre felhívta a figyelmemet.

elméletének alaptézise. (Beck 1992, 1999) A nem szándékolt következményeket – már amennyiben elhagyjuk az elméletgyártás éteri tisztaságú terepét –nem úgy kell elképzelnünk, mint a szándékolt következmények ellentéteit.

Az Információs Kor hálózati társadalmában ugyanis szándékolt és nem szándékolt következmények, explicit és implicit működési logikák, a modernitás tömbösült intézményei és az árnyékukban tevékenykedők lázas munkája szétválaszthatatlanul összefonódik. Az egyéni értelmezések és cselekvések újrafelfedezése, a kulturális, gazdasági és politikai szubkultúrák tevékenységének vizsgálata, valamint a nem szándékolt következmények figyelembe vétele a klasszikus modern formációkkal együtt - ez az árnyékvilág szociológiájának valódi programja.¹¹

Az árnyékvilág metafora még egy szempontból inspiráló lehet. Mint említettem, a modernitás reflexív jellegének hangsúlyozása—vagyis, hogy nem uraljuk a világot, amiben élünk, hanem rengeteg kontrollálatlan, reflexszerű mozzanatot is találhatunk benne, számos szerzőnél központi gondolat.¹² Az Információs kor talán a legnagyobb hatású szociológusa Castells ezeket a folyamatokat nevezi hálózati turbulenciának, amikor kifejezett akarat és célkijelölés nélkül, a hálózati logika és működési mód okoz senki által nem kívánt következményeket, pl. tőzsdekrachot. Azonban akár Beck környezeti katasztrófáira, akár Castells turbulenciáira gondolunk, van valami, aminek a hiánya a szembeötlő: ez a hiányzó elem pedig a remény.

A remény melankóliája

Ha leszámítjuk a steril pozitivista szociológia híveit, akkor azt mondhatjuk, hogy a szekularizált modernításban mindig is egy kísértet járta be a társadalomtudományokat. Mégpedig éppenséggel az a kísértet, amelyet Fromm is megidéz annak a könyvnek a címében - de nem a citált bekezdésben -, amellyel e tanulmányt is kezdtük: a remény kísértete. A társadalmi munkamegosztásban az elméletileg is érzékeny szociológiára mindig is hárult egy olyan szerep, hogy magyarázatot kínáljon a világban található furcsaságokra és igazságtalanságra, vagy egyszerűen bemutassa egyes intézmények működését, ezáltal felvillantva kijavításuk lehetőségét, a reményt. Ez a reményt hozó funkció a huszadik század végével több szempontból is ellehetetlenült. Castells is utal rá, hogy a létező szocializmusok bukása nehéz helyzetbe hozta az „alternatívák nélküli világban” (Bauman 1992) a baloldali gondolkodókat. (Castells 1998) Tegyük rögtön hozzá, ez nem jelenti azt, hogy reményhozóként a jobboldali elméletek sikeresebbé váltak volna.

Az 1989 utáni baloldal reprodukálta Marcuse egy generációval korábbi problémáját: a társadalmi labirintusban bolyongva keresi azt a cselekvőt, akire ma - már messze nem a forradalom, hanem csak a csendes, pozitív változások elindítójának szerepét oszthatná. Ezzel szemben a jobboldal egy új tekintélyelvűség által vezérelve, arról igyekszik meggyőzni a társadalmat, hogy reményeinket olyan tradicionálisan kipróbált és bevált intézményekbe vessük, mint az állam, a kormány, a nagyvállalatok. Az Árnyékvilág koncepciója furcsa színben tünteti fel ezeket az igényeket. Egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a baloldal a társadalmi aktivitás hiánya felett lamentál, valóban forradalmi jelentőségű változások mentek végbe, csak éppen nem ott, ahol a hagyományos iránytűk,

¹¹ Ehhez a szintetizáló megközelítéshez nem szükséges egy új módszertan, vagy egy új szociológia feltalálása. Ebben is osztom Bauman véleményét, aki arra a kérdésre, hogy van-e szükség posztmodern szociológiára, határozott nemmel válaszolt. Nem posztmodern szociológiára, hanem a posztmodernitás szociológiájára van szükség. (Bauman 1992)

¹² Erről bővebben (Beck, Lash, Giddens 1994)

fogalmi keretek előrejelezték. Másrészt, amennyiben közép-európai szívhez közelálló szkepszissel és kételkedéssel fordulunk a jobb oldali elvárásokban megfogalmazott hagyományos –és minket már oly sokszor megcsaló - nagy intézmények felé, akkor a következtetések levonása után mégsem a reménytelenség sivatagjában találjuk magunkat. Egy – valamivel - jobb világ reményét – vagy egy kicsit hivatalosabban: a pozitív irányú társadalmi változások – lehet politikusaink, a nagyvállalkozók és bankárok tevékenységétől várni. Az Információs forradalom, az Árnyékvilág Szociológiája azonban arra tanít, hogy ezek a változások, a valóban jobb, emberibb világ irányába mutató változások néha egészen váratlan helyekről is indulhatnak. A remény Kék Madara a késő modernitásban az Árnyékba húzódik, s ez joggal bánthatja azokat, akik szerették volna szabad röptét csodálni. Viszont felvidíthatja mindazokat, akik azt hiszik, reményeinkből semmi sem maradt, csak egy Mc Chicken szendvics összegyűrt zsírpapírja és a szünni nem akaró csömör.

Irodalom:

- Alfino M, Wynard. R, Caputo, J. (1998): *McDonaldization Revisited: Critical Essays in Consumer Culture*, Westport, CT: Greenwood Press
- Barlow, J.P. 1997: A Cyberspace Függetlenségi Nyilatkozata, *Replika*, 27 szám
- Bauman, Z.(1992): *Intimations of Postmodernity*, London, Routledge
- Beck, U (1992): *Risk Society*, London, Sage,
- Beck, U(1999): *World Risk Society*, Cambridge, Polity Press,
- Beck, U; Giddens, A; Lach, S; (1994) *Reflexive Modernization*, Stanford, Stanford University Press, Berger, P. and T. Luckmann (1967). *The Social Construction of Reality*, New York, Basic Books
- Bijker, W., T. P. Hughes, et al., Eds. (1987). *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge, Mass., MIT Press.
- Bijker, W. E. and J. Law, Eds. (1992). *Shaping Technology Building Society : Studies in Sociotechnical change*. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Castells, M. (1996, 1998). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume 1-3: Oxford, Blackwell.
- Castells, M. (2001) *The Internet Galaxy*, Oxford, Oxford University Press
- Dessewffy T(1999): *Iskola a hegyoldalban*, Budapest, Új Mandátum
- Dessewffy, T-Fabián Z.(2001): *A digitális jövő térképe* Budapest, ITTK-TÁRKI
- Dutton, W. (1999): *Society on the Line*, Oxford, Oxford University Press
- Freiberger, P., Swaine, M.(2000): *Fire in the Valley*, New York, McGrawHill
- Fromm, E.: (1968): *The Revolution of Hope*, New York, Bantam Books
- Himanen Pekka (2001): *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, New York, Random House
- Law, J. ed.: (1991) *A Sociology of Monsters*. London, Routledge.
- Naughton, J.: (1999) *A Brief History of the Future*, London, Weidendfeld and Nicholson
- Postman N (1993): *Technopoly*, New York, Random House
- Ritzer, G. (1996): *The McDonaldization of Society*, London, Sage,
- Ritzer, G(1998): *The McDonaldization Thesis*, London , Sage
- Rogers, E (1995): *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press,
- Smart, B.szerk.1999: *Resisting McDonaldization*, London, Sage